

В.Є. Селезньов

*асистент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного
правознавства Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

В. Є. Селезньов. Застосування практики Європейського суду з прав людини як шлях до ефективного захисту прав людини в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена проблемі виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини та аналізу впливу ефективного виконання рішень на формування уніфікованого європейського права прав людини. Робиться спроба визначити особливості застосування рішень та практики Європейського суду з прав людини в Україні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, Рада Європи, уніфікація європейського права, права людини.

В. Е. Селезнев. Применение практики Европейского суда по правам человека как путь к эффективной защите прав человека в Украине. – Статья.

Статья посвящена проблеме исполнения решений и применения практики Европейского суда по правам человека и анализу влияния эффективного выполнения решений на формирование унифицированного европейского права прав человека. Делается попытка определить особенности применения решений и практики Европейского суда по правам человека в Украине.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Европейская конвенция прав человека, Совет Европы, унификация европейского права, права человека.

V. Seleznyov. Implementation of practice of the European Court of Human Rights as a direction to effectively protect human rights in Ukraine. – Article.

Article focuses on the implementation of the decisions and the practice of the European Court of Human Rights and analysis of the impact of the effective implementation of regulations on the formation of a unified European human rights law. An attempt is made to determine the features

of the implementation decisions and practice of the European Court of Human Rights in Ukraine.

Keywords: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Council of Europe, the unification of European law and human rights.

Одним з найважливіших кроків України на шляху реалізації зобов'язань, взятих на себе при вступі до Ради Європи, є ратифікація 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та Протоколів [1] до неї, що вперше надало право особам, які перебувають під юрисдикцією України право на звернення з індивідуальними скаргами до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Таким чином, відтепер Україна, відповідно до положень ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зобов'язується виконувати остаточні рішення Європейського суду з прав людини по суті справи, стороною в якому вона є.

У зв'язку із створенням Судом прецедентів, як результату тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод виникає питання про місце рішень, прийнятих ЄСПЛ, у правових системах держав-членів, зокрема і в Україні.

Діяльність Європейського суду з прав людини та проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини вивчали і розвивали вітчизняні вчені: М.М. Антонович, Т.О. Анцупова, В.Г. Буткевич, М.М. Гнатовський, І.І. Лукашук, В.Є. Мармазов, М.М. Микієвич, В.І. Муравйов, І.С. Піляєв, П.М. Рабінович, С.В. Шевчук, важливий внесок у дослідження діяльності Європейського суду з прав людини внесли російські дослідники С.О. Глозов, М.Л. Ентін, О.А. Лукашова, Б.М. Топорнін, В.О. Туманов, а також західноєвропейські дослідники: Е. Бредлі, Я. Броунлі, М. Дженіс, М. Гердеген, К. Річард, М. Де Сальвіа.

Виходячи з принципу суверенітету держави, право формувати, визначати національну правову систему належить виключно державі. Національно-правовий аспект обов'язковості рішень Європейського суду з прав людини закріплюється в джерелах права держав-учасників Конвенції та Протоколів до неї. В Україні юрисдикція Європейського суду з прав людини визнана Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [1].

Як впливає зі змісту Закону, він включив до правової системи України не будь-які юрисдикційні акти ЄСПЛ, а тільки ті, які відповідають певним критеріям.

По-перше, судовий акт має бути ухвалений відносно України, тобто відповідачем у справі повинна бути Україна. Якщо Україна виступає третьою стороною під час розгляду справи Європейським судом з прав людини, то судовий акт, прийнятий у даному разі, не стане частиною правової системи.

По-друге, судовий акт повинен встановлювати факт порушення Конвенції та / або протоколів до неї. Отже, мова йде тільки про рішення по суті Суду. Рішення про неприйнятність, прийняті Судом щодо України, згідно до положень Закону не є обов'язковими для України і, таким чином, не є частиною її правової системи. Більш того, не кожне рішення щодо суті Суду, прийняте у справі, де в якості відповідача виступає Україна, є частиною її правової системи, а тільки таке, в якому Судом констатовано факт порушення Україною конвенційних положень.

По-третє, рішення щодо суті Європейського суду має набути законної сили. Рішення ЄСПЛ, які одночасно відповідають вищезазначеним критеріям і є обов'язковими для України.

Як вже зазначалося вище, правові позиції Суду, мають прецедентний характер, знаходять своє закріплення в рішеннях про прийнятність і рішеннях щодо суті. Якщо ЄСПЛ відходить від свого прецеденту тлумачення правової позиції, то в мотивувальній частині рішення Суд пояснює причину. У зв'язку з цим державні та муніципальні органи України, включаючи судові органи, повинні керуватися рішеннями Суду, прийнятими не тільки щодо України, а й щодо інших держав-учасниць Конвенції. Дане положення справедливо відносно всіх держав-членів Ради Європи.

Даний факт підтверджує М. Де Сальвіа, який розглядає прецеденти Суду як джерело права. Професор С.В. Шевчук також вважає, що європейське прецедентне право з прав людини, утворюване ЄСПЛ слугує додатковим джерелом права при застосуванні та тлумаченні конституційних норм про права людини, які збігаються з основними правами, що закріплені у нормах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [2].

Проте В. Палюк вважає, що Конвенцію та рішення Суду необхідно застосовувати не у будь-якому випадку, а лише за наявності певних умов, зокрема:

1. У разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї;

2. За наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї;

3. Для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких було внесено зміни або доповнення на підставі рішень Суду;

4. Для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», оскільки в законодавстві України це досить нові критерії [3, с. 234].

Так, стосовно діяльності Суду існують думки, що Судом створюються не правові прецеденти, що містять норми права, а прецеденти тлумачення, відповідно до яких, Суд наділений Конвенцією можливістю не тільки застосовувати відповідні міжнародні договори, а й тлумачити правові норми, що містяться в цих документах. Професор А. Венгеров зазначає: «У теорії права, крім судового прецеденту, виділяються і прецеденти тлумачення правових норм. Цей результат виникає у процесі тлумачення правових норм судовими органами. Прецедент тлумачення трохи відрізняється від судового прецеденту своєю орієнтацією на логічні проблеми змісту того чи іншого закону» [4, с. 421].

Схожу думку має і Т.О. Анцупова визначаючи прецедент тлумачення як одну з особливостей прецеденту Європейського суду з прав людини, відповідно до якої «Суд вирішуючи кожную нову справу, ґрунтується, перед усім, на положеннях Конвенції, але із врахуванням попередніх аналогічних справ» [5, с. 395].

На нашу думку, незважаючи на те, що держави, ратифікуючи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколи до неї, чітко висловили згоду на обов'язковість тільки тих положень, які містяться в даних міжнародно-правових актах, а Суд не наділений повноваженнями створювати норми права, які зобов'язували б держави, тим не менш, без урахування національними судами прецедентного права, що створене Європейським судом з прав людини в результаті тлумачення положень Конвенції неможливо уніфікувати забезпечення захисту прав людини в Європі. Як вже зазначалося вище, така позиція не суперечить і ст. 38 Статуту Міжнародного Суду рішення міжнародних і внутрішньо-

державних судів належать до допоміжних засобів для визначення міжнародно-правових норм.

Рішення Європейського суду з прав людини по конкретних справах, пов'язаних з порушенням прав і основоположних свобод людини, є обов'язковими для держави, відносно якої вони винесені, і підлягають обов'язковому і безумовному виконанню (ст. 46 ЄКПЛ: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати рішення Суду по спорах, в яких вони є сторонами»). Схоже положення міститься і в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6], в ч. 1 ст. 17 якого зазначається, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права».

Судові та інші правозастосовні та правоохоронні органи України, виходячи з положень статті 3 Конституції України, повинні у разі колізії норм національного права і норм ЄКПЛ, застосовувати конвенційні норми. Це передбачає знання працівниками судів, прокуратури та інших правоохоронних органів не тільки положень Конвенції, але і її інтерпретації у рішеннях ЄСПЛ.

Строго юридично рішення, винесене ЄСПЛ, обов'язково лише для сторін у спорі і діє стосовно цього спору. Іншими словами, рішення ЄСПЛ не створює само по собі прецедент як джерело права, тобто в його класичному варіанті англосаксонського загального права. Не визнає прецедент як джерело права і українська правова доктрина. Зі сказаного випливає, що формально і безумовно обов'язковими для України є рішення, винесені у справах, в яких Україна є стороною.

На думку В.К. Пучінського основна ідея доктрини прецеденту полягає в тому, що рішення суду з конкретної справи є обов'язковим для судів того ж рівня і нижчих інстанцій при розгляді аналогічних справ, тобто рішення формулює юридичну норму [7, с. 37]. Рене Давид зазначає, що судовий прецедент – це рішення з конкретної справи, яке є обов'язковим для судів тієї самої чи нижчої інстанції при розгляді аналогічних справ, або служить зразком тлумачення закону, що не має обов'язкової сили [8, 301]. Незважаючи на будь-які поняття чи розуміння судового прецеденту, треба визнати, що його сутність передусім залежить від тої правової системи, в межах якої він виник і розвивається.

Термін «прецедент» використовується в праві і в іншому сенсі. Судовий прецедент може служити індикативним зразком тлу-

мачення нормативного правового акту, який не є обов'язковим, але є досить авторитетним.

Крапку в дискусії щодо місця прецедентного права ЄСПЛ у правовій системі України можна було б поставити запозиченням досвіду ФРН. Так рішенням Конституційного Суду ФРН встановлено, що «при тлумаченні Основного Закону береться до уваги зміст та рівень розвитку Конвенції настільки, наскільки це не призводить до обмеження та скасування правових засобів захисту, встановлених Основним Законом. З цієї причини, прецедентне право Європейського суду з прав людини слугує допоміжним засобом при тлумаченні й визначенні змісту та обсягу основних прав людини та принципів Основного Закону» [9, с. 638].

Звичайно, органи державної влади України, включаючи суди, мають право не приймати до уваги тлумачення Європейським судом з прав людини положень Конвенції. Однак якщо вони не будуть брати до уваги те, яким чином норми Конвенції та протоколів витлумачені Європейським судом з прав людини, а також вказівки Суду про шляхи реалізації норм, вони ризикують натрапити, у разі розгляду поданої проти України скарги, на засудження з боку ЄСПЛ за мотивами та підставами, які вже були використані або застосовані в аналогічних справах.

Конституція України, закріпивши в ст. 1 і 3 положення про те, що Україна є правовою державою, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [10], у ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р [11], поклала на суд задачу виняткової важливості — забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина, для чого наділила суд дуже широкими повноваженнями, надавши йому право розглядати скарги на будь-які рішення і дії (або бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і посадових осіб.

Приведення законодавства у відповідність до норм права Ради Європи в сфері захисту прав людини ще не означає, що ці норми будуть автоматично застосовуватися на практиці. Необхідна відповідна система реалізації і контролю за застосуванням норм з прав людини, оскільки для стабільності правопорядку всередині держави особливе значення має регулювання питань застосування міжнародних договорів за допомогою національного законодавства. Механізми такої системи знаходяться ще в стадії становлен-

ня, незважаючи на те, що в Європейському суді з прав людини вже знаходяться на розгляді 10,447 скарг від громадян і організацій України, завдяки чому, станом на 31 січня 2013 року, Україна знаходиться на четвертому місці за кількістю поданих жалоб, поступаючи лише Росії (28,598), Туреччині (16,876) та Італії (14,187) і не набагато випереджаючи Сербію (10,053), а загальна кількість рішень, що встановлюють факт порушення прав людини відносно України складає 883 [12].

У цілому можна відзначити зростання кількості справ, що свідчать про наявність структурних проблем і які знаходяться на особливому контролі Комітету Міністрів Ради Європи. Так, зростання кількості справ, що свідчать про наявність структурних проблем у 2012 р. порівняно з попереднім роком склало 13% – з 272 до 307 справ [13, 12]. Проти України в 2012 році до Суду надійшло 114 нових справ, з яких 13 справ щодо структурних проблем [13, с. 47]. Основними структурними проблемами України визначаються невиконання внутрішніх судових рішень; тривалість процедури по цивільних і кримінальних справах; питання, пов'язані з попереднім укладанням (погані умови утримання, жорстоке поводження з боку правоохоронних органів і відсутність ефективного розслідування протиправних дій правоохоронних органів, незаконне та / або надміру тривале досудове утримання під вартою); несправедливий судовий процес, в тому числі, внаслідок відсутності неупередженості та незалежності суддів [14].

Згідно Резолюції прийнятої за підсумками доповіді академіка С.В. Ківалова [15] і доповіді Христоса Пургурідіса [16], Україні слід вжити ряд наступних заходів спрямованих на вирішення структурних проблем:

1. Розробити і прийняти спільну стратегію виконання рішень національних судів;

1. Вжити національні заходи з імплементації в національну правову систему Пілотного постанови по справі Іванова проти України [17];

2. Реформувати кримінально-процесуальне законодавство і кримінальний процес з метою забезпечити незалежність і неупередженість суддів;

3. Здійснювати боротьбу зі зловживаннями владою правоохоронними органами і гарантувати ефективне розслідування за заявами про такі зловживання;

4. Змінити ситуацію в напрямку триваючої безкарності підбурювачів та організаторів убивства журналіста Гонгадзе, що викликає стурбованість ПАРЕ та КМРЕ [18].

Не дивлячись на те, що в ході форуму «Правосуддя в Україні: реалії та перспективи» голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів Ігор Самсін вказав, що національні суди повинні менше посилатися на практику ЄСПЛ і використовувати її тільки в тих випадках, коли спірне питання не врегульоване в національному законодавстві, на наш погляд, національні суди зобов'язані керуватися рішеннями Європейського суду з прав людини, а також Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод з прав людини, оскільки це підвищить поінформованість суддів і учасників процесу про сучасні тенденції в практиці ЄСПЛ і дозволить надалі уникнути визнання України в якості порушника ЄКПЛ.

Попри те, що Україна *de jure* входить як до універсальної, так і до європейської системи захисту прав людини, права людини ще не стали вирішальним чинником у внутрішній та зовнішній політиці України. І хоч у Засадах державної політики України в галузі прав людини 1999 р. [19]. задекларовано, що Україна прагне, щоб права і свободи людини, їх гарантій визначили зміст і спрямованість діяльності держави, нині ще не прийнято конкретних рішень для реалізації цього. Забезпечення прав і основних свобод людини повинно стати головним обов'язком держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Кінцева мета входження України в міжнародну систему захисту прав людини – це побудова демократичної правової держави не на словах, а в реальному житті. Це повинно бути підкріплено відповідною внутрішньою та зовнішньою політикою держави щодо прав людини, вибудованою системою законодавчих актів та реальними механізмами гарантій передбачених у них норм.

Література

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>; Закон України «Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 09.02.2006 № 3435-IV. [Електронний ресурс] //

- Сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3435-15>
2. Шевчук С. Конституційні аспекти висвітлення ЗМІ діяльності судової влади. – [Електронний ресурс] // Сайт Центру суддівських студій – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/article/seminar14-4.htm>
 3. Палюк В. Чи можуть судді України у своїх рішеннях посилалися на рішення Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2005. – №3 – С. 234.
 4. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов. – М., 1998. – 624 с.
 5. Анцупова Т.А. Прецедентное право и практика Европейского суда по правам человека // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. – практ. Конференції (16-17 травня 2013 р.) Т.1 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс. – 794 с.
 6. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
 7. Пучинский В. К. Гражданский процесс США. – М. : Наука, 1979. – 208 с.
 8. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М. , 1976. – 496 с.
 9. Decisions of the Bundesverfassungsgericht – Federal Constitutional Court – Federal Republic of Germany. – Karlsruhe: Nomos Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 1992. – vol I/II. – 698 p.
 10. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
 11. Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів». – [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
 12. Statistical information Violation by Article and by State 1959-2011 and Annual Report 2012. [Електронний ресурс] // Сайт Ради Європи – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Reports+and+Statistics/Statistics/Statistical+data/>
 13. Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights. 6th Annual report, 2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Source/Publications/CM_annreport2012_en.pdf
 14. Implementation of judgments of the European Court of Human Rights 7th report. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefDocDetails_E.asp?FileID=12589; Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights.

- Annual report, 2011. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Documents/Publications_en.asp.
15. Ensuring the viability of the Strasbourg Court: structural deficiencies in States Parties. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=19245&lang=EN>.
 16. Implementation of judgments of the European Court of Human Rights. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=12589>.
 17. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 у справі Юрій Миколайович Іванов проти України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/544>.
 18. CM / ResDH (2008) 35 and CM / ResDH (2009) 74 and the Assembly's Resolutions 1466 (2005) and 1645 (2009) and Recommendation 1856 (2009).
 19. Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 № 757-XIV «Про Засади державної політики України в галузі прав людини». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/757-14>.